

□ Z. A. Habibullina

M. Akmulla Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi

ESKİ VE ORTA TÜRK YAZILI ABİDELERİ İLE ÇAĞDAŞ TÜRK DİLLERİ ARASINDAKİ DİLSEL BAĞLAR SORUNU

ПРОБЛЕМА ЯЗЫКОВОЙ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ МЕЖДУ ДРЕВНЕ- И
СРЕДНЕТЮРКСКИМИ ПИСЬМЕННЫМИ ПАМЯТНИКАМИ И СОВРЕМЕННЫМИ
ТЮРКСКИМИ ЯЗЫКАМИ

Abstract

The article touches upon the problem of the ancient Turkic monuments' languages and the modern Turkic languages relations. The author makes a brief description of the linguistic features of the monuments in the world's Turkologic literature. The following point of view is hold in the research: despite the attempts of some scholars to set a direct connection between the proper Turkic languages with the ancient Turkic linguistic monuments, most scientists concur that all modern Turkic languages have correspondences with them to some extent.

Key Words

Turkic written monuments, ancient Turkic, language of the written monuments, comparative study of the monuments.

Özet

Bu makalede, Eski Türk yazılı abidelerin dilinin modern Türk dillerine münasebeti sorunları incelenmektedir. Makale yazarı, dünya Türk edebiyatında bulunan yazılı abidelerin dilsel özelliklerini kısaca tasvir etmektedir. Bu makalede, bazı araştırmacıların konkre Türk dilleri ve Eski Türk yazılı abideleri arasında doğrudan doğruya bağ kurmasına rağmen, araştırmacıların çoğu tüm modern Türk dilleri ve onlar arasında bazı uygunlukların olması fikrindedirler, tezi ön plandadır.

Anahtar Sözcükler

Türk yazılı abideleri, Eski Türk dili, yazılı abidelerin dili, abideleri karşılaştırmalı inceleme.

Резюме

В статье поднимается проблема отношения языка памятников древнетюркской письменности к современным тюркским языкам. Автор подвергает краткому описанию языковые особенности письменных памятников в мировой тюркологической литературе. Во главу угла ставится тезис о том, что, несмотря на попытки некоторых исследователей ставить в прямую связь конкретные тюркские языки с древнетюркскими письменными памятниками, большинство исследователей сходится во мнении, что все современные тюркские языки в определенной степени имеют некоторые соответствия с ними.

Ключевые слова

тюркские письменные памятники, древнетюркский язык, язык письменных памятников, сравнительное изучение памятников

Farklı Türk dillerini araştıran Türkologlar, Türk yazılı anıtlarının tetkik edilmesine daima büyük önem vermişlerdir. Anıtların dilinin çağdaş Türk dilleriyle mukayeseli olarak incelenmesi, yazılı anıtların Türk dilleri arasındaki yer ve rolünün tespit edilmesine yardım etmektedir.

Bilimsel literatürde Eski Türk anıtlarının dilinin yeri hakkında çeşitli görüşler dile getirilmiştir. V. V. Radloff (1897: 45) Oğuz dillerinin, anıtların dil özelliğini diğer Türk dillerinden daha fazla koruduklarını yazmıştır. S. Ye. Malov (1951: 7) Türk dillerinin tasnifinde anıtların dilini 'eski ' olarak belirler ve onu 'Oğuz ' olarak adlandırır. V. G. Kondratev (1967: 6) yazıtların dili ile Oğuz ve Yakut dilleri arasında sıkı bir genetik bağ bulur. N. A. Baskakov'un tasnifine göre Orhon-Yenisey yazıtlarının dili, Türk dillerinin Doğu-Hun dalının Uygur-Oğuz grubundaki Uygur-Tukyu alt grubuna dâhil edilir (Baskakov, 1961: 189).

İ. A. Batmanov, 'Tuvaca, Kırgızca, Hakasça, Şorca ve Altayca; Yenisey anıtlarının diliyle diğer Türk dillerinden daha fazla bir genetik bağa sahiptir ' şeklinde yazar (Batmanov, 1962: 3). A. M. Şçerbak (1970: 130-132), runik bengu taşların dilsel özelliklerini Oğuz ve Karluk-Uygur dillerine yakınlaştırır.

Bununla birlikte, bu bilginler, anıtların dilindeki elementlerin çağdaş Türk dillerinin çoğunda korunduğunu da kabul ederler. Nitekim S. Ye. Malov, Orhon-Yenisey anıtlarının dilinin 'elimizdeki yetersiz bilgiye dayanarak, bildiğimiz şu veya bu çağdaş Türk dilinin atası olduğunu iddia etmenin zor olduğunu ' altını çizer (Malov, 1951: 3). Ona göre, '... bütün bu anıtlar veya bütün bu anıtların dilleri, Türk dillerinin çoğunun eski tarihi için bir fon ve genel bir kanaviçe işlevi görürler... ' (Malov, 1951: 3). N. A. Baskakov'a göre '... bütün bu anıtlar, birbirlerine dil bakımından oldukça yakın olan farklı Türk halklarına aittir (Baskakov, 1960: 170). İ. A. Batmanov (Batmanov, 1962: 3) bütün Türk dillerinde 'şu veya bu ölçüde Eski Türk runik yazıtlarının diliyle hiç de az olmayan paralelliklerin korunduğunu ' kabul eder. Batmanov şöyle yazar: 'Herhangi bir çağdaş dilin (mesela, Kırgızcanın); yazıtların dilinin doğrudan, düzenli ve aracısız gelişiminin bir sonucu olduğunu düşünmek çok naif olacaktır ' (Batmanov, 1962: 6).

M. S. V-VIII. yüzyıllarda, çağdaş Türk halklarının esasını teşkil eden kabilelerin Moğolistan, Altay ve Kazakistan coğrafyasında yaşadıkları gerçeğini dikkat almak gerekir. Tarihte büyük kavimler göçünden Moğol istilasına kadar geçen süreçte bu dönem Türk halklarının yaşadığı en zor dönemlerinden biridir ve savaşlar ve diğer sebeplerle Türk göçebe kabilelerinin sürekli yer değiştirmeleri, göç etmeleri ve birbirlerine karışmalarıyla sonuçlanmıştır. Bazı kabileler yok olmuş, onların bir kısmı diğer halkların terkebine karışmış, diğer bir kısım kabileler de kendi yerleşim bölgelerini terk ederek diğer kabilelerin arasına dağılmış ve asimile olmuşlardır. Böylece, bazı kabileler ve soylar topyekûn kaybolurken bazıları da ortaya çıkmış, onların dil ve lehçeleri de küçük farklılıklarla birbirlerini mütemadiyen etkilemiş, yutmuş ve zenginleştirmiştir.

Yukarıda belirtilenler temelinde, eski Türk yazıtlarının ve yazıtlardaki dilin çağdaş Türk halklarının ve dillerinin çoğunun ortak varlığı olduğunu iddia etmek mümkündür. Yani çağdaş Türk dilleri ve eski Türk yazıtlarının dili, Türk dil kolektifinin gelişiminin karmaşık aşamaları üzerinden dolayı olarak bağlantılıdır (Kaydarov 1969: 47).

Pek çok Türkolog ve genel Türkoloji planındaki önde gelen incelemeler bu görüşü takip etmiştir. Örneğin, şu veya bu yazıtları ve onlardaki çeşitli olguları herhangi bir çağdaş Türk diline bağlama teşebbüslerinin faydasızlığı ve lüzumsuzluğuna E. V. Sevortyan da işaret etmiştir (1961: 141).

T. M. Garipov (1979: 17) runik, Uygur, Soğd, Maniheizt ve Brahmi alfabesiyle yazılmış eski Türk kaynaklarını, tek bir yaşayan dil grubuna götürülemez ortak bir Türk dil mirası olarak değerlendirir.

E. R. Tenişev (1976: 170) runik anıtların dilini '(Oğuz-Uygur) karmaşık tabiatlı Eski Türk koynesinin dili, tarihte Türk dillerinin ilk edebi varyantı ' olarak değerlendirir. Bu nedenle, anıtların dilini salt genetik ilkelerin kılavuzluğunda 'Eski Oğuzca', çağdaş güney Türk dillerinin 'atası ' olarak nitelemek imkânsızdır. Bu konuda K. M. Musaev (1984: 68) 'karmaşık diller halkasını yalnızca Oğuzca ve Uygurcayla sınırlandırmanın mümkün olmadığını, bu dile diğer Türk kabilelerinin unsurlarının da katıldığını ' yazar. Hemen hemen bütün çağdaş Türk dillerinin, belirli parametrelere göre runik yazıtlara yakınlaştırılabilir olması özellikle bununla açıklanabilir. Farklılık sadece, (genelde kıyı denebilecek) bazı dillerin günümüze dek eski Türk anıtlarının dillerine özgü bir dizi özelliği saklamış olmalarındadır. Ancak diğerleri, bir kısım unsurlara kalıntı niteliğinde sahip olmakla birlikte gelişimlerinin özgüllüğünden dolayı o özellikleri koruyamamışlardır. Örneğin, i) Başkurtçanın ağızlarında, Eski Türkçeye ve bazı çağdaş Türk dillerine özgü aykırılaştırmış *-lt-*, *-nt-*, *-rt-*, *-nk-*, *-nq-* gibi birleşmeler kullanılmaktadır (örneğin: *biltämä* ~ edebi dil *bildämä* 'fileto', *mentär* ~ edebi dil *mendär* 'yastık'; *küptänke* ~ edebi dil *küptänge* 'geçmişte, daha önce', *qaranqı* ~ edebi dil *qaranhı* 'karanlık'); ii) sözcük yapım ekleri *-aq/-äk/-ök*, *-hat* Başkurtçanın ağızlarında nadiren kalıntı niteliğindeki *sataq* ~ edebi dil *sata* 'ağaç çatalı (yaba, ağaç, nehir)', *yataq* 'hayvanların günlük yatağı' ~ edebi dil *yataq* 'konak', *yetemek* ~ edebi dil *yetem* 'yetim', *kötök* ~ edebi dil *kötög* 'beklenti, ümit', *yalanhat* ~ edebi dil *yalanhas* 'çıplak, açık', *bolahat* ~ edebi dil *bolarhan* 'karışık, intizamsız' gibi sözcüklerde kullanılır.

K. Aşiraliev, *Drevnetyurkskiye elementı v sovremennix tyurkskix yazıkax* (Çağdaş Türk dillerinde Eski Türkçe unsurlar) (1969) başlıklı eserinde beş grupta tasnif edilen (Türkmence; Özbekçe, Uygurca; Tuvaca, Hakasça; Kırgızca, Altayca; Kazakça ve Karakalpakça) dillerde runik anıtların dilindeki hece yapısında, temel gramatikal kategorilerin işlevlerinde ve ayrıca eski sözlüğün büyük ölçüde korunmasında benzerlikler görüldüğü sonucuna varır.

Çağdaş Türk dillerinin, 11. yüzyılda yazılan Kaşgarlı Mahmud'un *Divanu Lüğati't-Türk* ve Balasagunlu Yusuf'un *Kutadgu Bilig* isimli çok önemli eserlerinin diliyle ilgisini araştırmaya yönelik çalışmalar da ortaya konmuştur. Bazı yazarlar şu veya bu çağdaş Türk dilini adı geçen eserlerle doğrudan ilişkili gösterme çabası içindedirler. Bazıları sözlüksel paralellikleri tespitle yetinirken bir üçüncü grup da şu veya bu çağdaş Türk dilindeki sözcüklerin veya köklerin daha eski durumlarını belirleme imkânına işaret ederler.

G. Aydarov (1959: 10-12), bir diğer kaynak olan Tonyukuk anıtının diğer Türk dilleriyle ilgisini incelerken metindeki temel söz varlığının çoğunun bütün çağdaş Türk dilleri için ortak olduğunu ifade eder. Örneğin, (*ogul* 'oğul, evlat', *kız* 'kız' gibi) akrabalık terimleri, (*boguz* 'boğaz', *til* 'dil' gibi) insan anatomisini ilgilendiren kelimeler, (*arslan* 'aslan', *böri* 'kurt' gibi) hayvan isimleri, manevi hayatla, zaman kavramlarıyla, ölü ve diri tabiatla ilgili sözcükler vb (Aydarov 1959: 23).

Yine G. Aydarov (1961: 73-76), Tonyukuk anıtı metninin bütün söz varlığını çağdaş Türkmencenin müteakbil sözcükleriyle karşılaştırmıştır. Yapılan mukayese adı geçen anıtın temel söz varlığının Türkmençe için karakteristik olduğunu göstermiştir.

Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğü farklı bölgelerdeki Türk dillerinin söz varlığının ve semantik gelişiminin kurallarını takip etmek ve çeşitli yönlerden irdelemek için çok değerli bir malzeme sunmaktadır. T. M. Garipov'un; Kaşgarlı Mahmud'un dil ve lehçelerle ilgili haşiyelerinde de belirttiği gibi "Yalnızca birkaç sözcük Ural-İdil bölgesine münhasırdır ve (genellikle *Oğuzlar, Suvarlar, Yagmalar* ve diğerleriyle birlikte) özellikle Başkurlara, Tatarlara, Yamaklara ve Kıpçaklara aittir". Buna mukabil bütün bu leksemeler çağdaş Ural-İdil dillerinde çok net paralelliklere sahiptir. Onların bir kısmı, daha önce kaybolmuş olmakla birlikte yeniden kazanılmış gibidirler ve bu da bilimsel açıdan onları daha değerli kılar (Garipov 1972: 49). Örneğin, Kaşgarlı Mahmud'un *Yamak, Kıpçak, Kay, Tatar, Cumul* notlarıyla kaydettiği *qat* 'yemiş, meyve' sözcüğü Başkurtça, Kazakça ve bir dizi Türk dilinde sadece birleşik sözcüklerin terkinde bulunur: Başkurt. *qaraqat*, Kazak *qaragat* 'siyah frenküzümü'. Divan'da kaydedilen *töz-* 'acıkmak, karnı acıkmak' fiili Başkurtçada *tüz-* (yine Başkurtçadaki *Tüzgängä tüş teyer*, 'Sabreden derviş muradına ermiş' atasözüyle karşılaştıran), Tatarcada *tüz-*, Kazakçada *töz-* 'sabretmek, katlanmak' yaşamaktadır. Yine Divan'daki *suvuq* 'sıvık, sıvı, cıvık; ağaç veya kuyruk gibi şeylerin çıplak kalmış hali' sözcüğü Başkurtçada *şıyıq*, Tatarcada *sıyek* şeklinde ve 'sıvık, cıvık' anlamında, bu dillerin çeşitli ağızlarında da daha eski 'esnek, elastik' anlamıyla kullanılmaktadır: Başkurt ağızları *şıyıq sıbıq*, Tatar ağızları *sıyek çıbıq* 'esnek çubuk'. A. K. Kurışjanov'a (1972: 59) göre Kaşgarlı Mahmud'un Kıpçakça olarak kaydettiği bütün sözcükler "fonetik, gramatikal ve leksikal bakımlardan genel Türkçeden ayrılmaz. Kaşgarlı Mahmud'un ifadesiyle diğer Türk dilleri için karakteristik olan pek çok sözcük ve şekille Kıpçak dili yadigarlarında da karşılaşılır, ancak tersi durumlar da mümkündür. Kıpçak özellikleri bazen diğer Türk halklarının dil yadigarlarında da tespit etmek mümkündür. İstisnalar, çağdaş Kıpçak dillerinin karakteristik özelliği olan bazı fonetik işaretlerden oluşur".

Böyle bir sonuca Kaşgarlı Mahmud'un *Oğuzlar* ve *Kıpçaklar* hakkında sunduğu verileri karşılaştıran E. R. Tenişev de ulaşır (1973: 59, 61): "fonetik ve morfolojide büyük benzerlikler ve belirgin karmalık, Kaşgarlı Mahmud'a bu iki dili birleştirme fırsatı sunar... hatta bölük pörçük veriler bile hem (*Kıpçak, Oğuz, Bulgar* ve *Suvar, Tohsi* ve *Yagma* vd. dillerin) birbirlerine yakınlığı hem de eski Türk kabile dillerinin karma oluşu hakkında çıkarsama yapabilmeye imkan verir".

Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ında tespit edilen ve çağdaş Türk dillerinde kullanılmayan pek çok sözcüğün de Türk dili yadigarlarında geniş bir kullanım alanı bulunduğu anlaşılmaktadır. V. İ. Aslanov'un (1972: 62) da belirttiği gibi, Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde ve diğer dil yadigarlarında karşılaşılan ve özellikle Kadı Burhaneddin'in Divan'ı (14. yy.) temelinde Azerbaycan diliyle ilişkilendirilerek analiz edilen bir kısım leksikal malzeme ve çağdaş Azerbaycan dilinde arkaizm olarak duran pek çok sözcük yazılı dil yadigarlarında da kullanılmıştır.

M. Ş. Ragimov (1985: 75-82), Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ının söz varlığını Azerbaycan dilinin ve onun ağızlarının verileriyle karşılaştırarak çağdaş Azerbaycan edebi dilinde bulunmayan sözcükleri kendi aralarında eşleşen beş gruba ayırır: i) Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugâti't-Türk'ünde kaydedilmiş sözcüklerle hem biçim hem de anlam olarak eşleşen sözcükler; ii) anlamca eşleşen ama fonetik görünüm bakımından bir ölçüde ayrışan sözcükler; iii) biçimce yakın olarak sözcükler; iv) tarihsel olarak fiilden türemiş isim niteliğindeki sözcükler; v) ilk unsuru anlam ve biçim bakımından eşleşen veya yakın olan birleşik sözcükler

K. M. Musayev'in (1984: 71) görüşüne göre "diğer Türk dillerinin söz varlığını Kaşgarlı Mahmud'un söz varlığıyla karşılaştırırken, farklı dil ve lehçelere göre niceliksel olarak değişecek benzer mütekabiliyet gruplandırmaları teşkil etmek mümkündür".

M. N. Hıdırov çağdaş Türkmenceyle Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i arasındaki ilişkiyi incelerken, çok da fazla olmayan ödünçlemeler dışında, Kutadgu Bilig'in söz varlığındaki hemen hemen bütün sözcüklerin Türk dilleri için ortak olduğunu savunur. Onların büyük kısmını çağdaş Türk dillerinde de görmek mümkündür. Ancak, Kutadgu Bilig'deki ve Türk dillerindeki bu sözcüklerin kullanımında, leksikal ve semantik özelliklerinde ve gramatikal biçimlerinde bazı farklılıklar da vardır. Türkmencenin bireysel olgularını ve sözcüklerini yukarıda belirtilen dil yadigârları ile karşılaştırırken M. N. Hıdırov (1970: 40-41) şu sonuca ulaşır: "Kutadgu Bilig ile çağdaş Türk dilleri arasındaki temel ayrım, öncelikle, o zamanın şifahi ifadesi ile yazılı dil arasındaki farklılıklarda görülür. Ayrıca o farklılıklar, bu dillerin 11. yüzyıldan sonraki gelişimi sürecinde ortaya çıkan değişimlerle bağlantılıdır".

N. A. Baskakov, edebi geleneği yansıtan Kutadgu Bilig'in, özellikle Karahanlı döneminde büyük gelişim gösteren Uygur-Karluk temelindeki edebi dilin klasik biçimi olduğunu belirtir. "Tek bir 'Türkî' edebi dilin varyantları sonuçta, ortak temelleri ve ortak edebi gelenekleri sayesinde birbirine yakın kalan ulusal edebi dillere ayrılmıştır" (Baskakov 1970: 13-17). A. M. Şçerbak (1970: 22) Kutadgu Bilig'in dilini Oğuz ve Karluk-Uygur grubuyla ilişkilendirir. E. N. Nacip (1974: 85) Kutadgu Bilig'in 11. yüzyılda Karluk-Uygur edebi dilinde telif edildiği görüşündedir. E. R. Tenişev'e bu bağlamda şunları belirtir:

"Kutadgu Bilig'in dili, Ortaçağda Karahanlıların halk konuşma dilinden ayrılan karışık, suni bir edebiyat ve kitap dilidir. Bu dilin kökleri Orhon-Yenisey dönemine kadar uzanır. Kutadgu Bilig'deki şiirlerin dili, kendi zamanında oldukça gözde olan ama kendisinden geriye bir iz kalmayan Karahanlı halk dili temelinden çoktan ayrılmış yüksek sitedeki bir edebi dilin numunesini teşkil eder. Bu dil yadigarı tek değil, Orta Asya'daki pek çok Türk dilli halka aittir, onların ortak varlığı, ortak kültürel zenginliğidir. Eski çağlardaki Türk edebi dilleri suni olarak yaratılmış dillerdir. Onlar önemsiz sayılabilecek ölçüde yaşayan dillere dayanmaktadır ve bu nedenle çağdaş edebi ve konuşma Türk dillerinin tarihini araştırırken onlardan büyük bir itina ve genel olarak tipolojik malzeme niteliğinde yararlanmak gerekir" (Tenişev 1970: 30-31).

Kutadgu Bilig, Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ı gibi eserlerin ardından yazılan pek çok Türk dili yadigarının söz varlığı da bu eserlerdeki söz varlığına yakındır. A. K. Borovkov'un (1963: 17) da vaktiyle belirttiği gibi, 12-13. yüzyıllarda yazılan Orta Asya Tefsiri'nin arkaik söz varlığı bu eserin dilini Atebetü'l-Hakayık'ın, 11. yüzyılda yazılan Kutadgu Bilig ve Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ının ve daha önceki dönemin diğer eserlerinin diline yaklaştırır.

Bazı bilginler, çağdaş edebi dilin veya onun ağızlarının söz varlığını Eski Türkçenin söz varlığıyla mukayese ederek somut bir Türk dilinin Eski Türkçe tabakasını açığa çıkarırlar. Böyle bir karşılaştırma, söz konusu Türk dilinin tarihi leksikolojisi ve diyalektolojisi alanındaki daha ileri araştırmalar için zengin bir malzeme sunar, arkaik unsurların açığa çıkarılmasına ve onların kaybolmasındaki veya yeniden gelişip serpilmesindeki kanunların sebeplerini açıklamaya yardım eder. Nitekim, G. Saporova, Türkmencenin çeşitli ağızlarında kullanılan ve onun eski lehçesel özelliklerini yansıtan sözcükleri Divanu Lügati't-Türk'te bulur: *kölük* 'yük hayvanı' (DLT I, 392), *ulag* 'binek atı' (DLT I 122), *yogurt* 'yoğurt', vb.

K. F. Kuliyeva'nın (1989: 26) çalışmasında, incelenen alanda derlenen Eski Türkçe sözcükler dil tarihi açısından ele alınır. Yazar, çalışması boyunca Eski Türkçe dil yadigarları temelinde bir dizi lehçesel sözcüğün rekonstrüksiyonu çabası sergilemiş ve en eski oluşumunu göstermiştir.

Gürcistan'daki Azerbaycan ağızlarında bulunan Eski Türkçe sözlük katmanının tarihsel ve dilbilimsel çözümlemesi T. A. Garayeva'nın (1980) incelemesinde yapılmıştır. Çalışmada eski sözcüklerin semantik özellikleri ele alınmakta, isim soylu sözcüklerin morfolojisi irdelenmekte ve bazı sözcükler etimolojik tahlile tabi tutulmaktadır. a. Ş. Tagirzade'nin (1983) çalışmasında Azerbaycan ağızlarındaki Eski Türkçe fonetik, morfolojik ve leksikal katmanı incelenir.

G. G. Levin (1997), Eski Türkçe ve Yakutçanın fonosemantik özelliklerini ve leksikal semantik paralelliklerini ele alırken şu alt grupları açığa çıkarır: i) biçim ve anlam bakımından uygunluk gösteren sözcük gövdeleri; ii) biçimce uygunluk gösteren ama anlamca biraz ayrışan sözcük gövdeleri; iii) anlamsal kaydırma olmaksızın düzenli fonetik değişimlere sahip sözcük gövdeleri; iv) düzenli fonetik ve bazı semantik ayrımlara sahip sözcük gövdeleri; v) aşırı fonetik değişimlere uğramış sözcük gövdeleri.

Eski Türk dili yadigarlarının dilinin Tatarcayla ilişkisi sorunu da V. H. Hakov (1965); S. İ. İshakova (1973; 36-39); D. B. Ramazanova (1978); R. G. Ahmetyanov (1981; 1989); F. S. Bayazitova (1982: 3-8); A. H. Nuriyeva (1984); M. Z. Zakiyev (1986), R. K. Rahimova (1986: 57-70); İ. S. Nasipov (1994) gibi pek çok yazar tarafından ele alınmıştır.

Başkurt bilginlerin incelemelerinin sonuçları, çağdaş Başkurtçada bir dizi fonetik, leksikal ve morfolojik unsurun Eski Türk anıtlarının diliyle ortak olduğunun açığa çıkmasına ve Başkurtçanın tarihsel gelişiminin anlaşılmasına yardım etmiştir. Örneğin, C. Kiyekbayev'in (1958), Başkurtçanın fonetiğinin karşılaştırmalı tarihi gelişimine adanan çalışmasında, Başkurtçadaki seslerin oluşumu tanımlanır, birincil ünlü ve ünsüzler sistemindeki temel dönüşümlerin izi sürülür. Kiyekbayev'in Başkurt söz varlığının gelişimi hakkındaki temel yaklaşımları 'Leksika i frazeologiya sovremennogo başkirkского языка - Çağdaş Başkurtçanın Söz Varlığı ve Frazyolojisi' (1966) başlıklı eserinde ortaya konmuştur. Başkurt dilbiliminde ilk kez bu eserde, Ural-Altay dilleri teorisi temelinde söz varlığı alanındaki tarihsel süreçlerin izi takip edilerek gerçek Başkurt söz varlığına dair sözcükler ile Başkurt, Moğol ve Mançu dillerinde ortak olan kelimeler ele alınmıştır. C. Kiyekbayev'in 'Osnovi istoričeskoy grammatiki uralo-altayskih yazıkov - Ural-Altay Dillerinin Tarihsel Gramerinin Esasları' (1996) başlıklı monografisinde Ural-Altay dillerinin genetik akrabalığı ciddi bir şekilde incelenmektedir. Yazar tarafından geliştirilen belirlilik ve belirsizlik teorileri temelinde, incelenen dillerin pek çok gramatikal kategorilerinin yapısal modellerindeki ortaklık tespit edilmektedir.

F. G. Hisamitdinova (1980, 1989) Başkurtçanın bazı ağızlarında gövdenin ek kavşağındaki, eklerdeki ve iki sözcükteki titreşimli ve ötümsüz ünsüzlerden oluşan birleşik ses yapılarının kullanımını ele alır. Örneğin, Orta ağızda *awıltaş* ~ edebi dil *awıldaş* 'aynı köyden olan, aynı mezradan olan', Karaidel ağızı *qorqoltoq* 'kronik öksürük', Demskiy ağızı *eyentek* 'süt, inek sütü', Orta ağız *boronho* ~ edebi dil *boronho* 'eski, kadim', Karaidel ağızı *küptenke* ~ edebi dil *küptenge* 'daha eski, çok eski', Orta ağız *tarqan* ~ edebi dil. *tarhan*, v. b. Bireysel bir Türk diline ve eski Türk anıtlarının diline özgü bu durum, Hisamitdinova'ya (1980, 1989) göre, ilk Türkçeye kadar gitmektedir. Tarihsel morfolojinin karşılaştırmalı-tarihi inceleme denemesi Aznabayev ve Psyançina'nın (1983) çalışmasında

sunulmuştur. Bu eserde yazarlar Başkurtçanın ve onun ağızlarının morfoloji malzemesini belirlilik ve belirsizlik teorisi temelinde akraba dillerle ve tarihi dil yadigarlarının verileriyle karşılaştırmışlardır.

M. A. Ahmetov'un 'Glagol v yazike orhono-yeniseyskih pamyatnikov - Orhon-Yenisey Yazıtlarında Fiil' başlıklı eserinde (1978) Eski Türk yazılı anıtlarının dilinin Başkurtçayla ilişkisini ele alır. Yazar, ilk olarak, yazıtlardaki bütün fiil köklerini ve sözcük türetme eklerini, çekimi, fiilin biçim türetme eklerini, onların fonetik varyantlarını, anlam ve işlevlerini ortaya koyar; ardından, her ekin kullanım sıklığını irdeler; üçüncü olarak, fiil alanında eski ağızların izlerini belirler; dördüncü olarak, yazıtlardaki fiil gövde ve biçimlerinin (ve ayrıca anlam ve işlevlerinin) çağdaş Başkurtça ile ağızlarındaki varlığını araştırır. Onun araştırmasının verilerine göre, eski Türk yazıtlarındaki fiil söz varlığının %95'inin çağdaş Başkurtçada korunmuştur. G. D. İbragimova (2002) ise Başkurtçanın Eski ve Orta Türkçe yazıt ve dil yadigarlarıyla ilgisini isim soylu sözcükler temelinde araştırır.

Çağdaş edebi Başkurt dilinin söz varlığını, fonetiğinin ve gramatikal yapısının oluşum ve gelişimi İşberdin vd'nin 'Oçerki istorii başkirkogo literaturnogo yazıka - Başkurt Edebi Dilinin Tarihi Hakkında Denemeler' (1989) ve 'Başqort ädäbi telenej tarihi - başkurt Edebi Dilinin Tarihi' (1993) başlıklı eserlerinde de tarafından da incelenir. Bu eserlerde Başkurt edebi dilinin en eski zamanlardan itibaren günümüze dek oluşumuna dair konular ele alınmakta, Başkurt dil tarihinin dönemleri verilmekte, Ural-İdil Bölgesi Türkîsinin ve Başkurt folklor eserlerinin kaynakları tahlil edilmektedir.

K. Z. Ahmerov'un 'İz istorii başkirksgoy pis'mennosti - Başkurt Yazı Geleneğinin Tarihinden' başlıklı monografisinde (1972) Başkurt alfabe ve imlasının gelişim tarihi, Başkurt halkının tarihiyle bağlantılı olarak ele alınır. Eserde Türk (runik, Uygur ve Arap harfli) yazı geleneğinin karakteristik özellikleri üzerinde de durulur.

Başkurdistan'ın Türk dilli yadigarlarının açığa çıkarılması ve araştırılmasında büyük başarılar elde edilmiştir. Örneğin, R. H. Halikova'nın (1990) 'Yazık başkirkskih şejere i aktovih dokumentov 18-19 vv. - 18-19. Yüzyıl Başkurt Şecere ve Toplantı Evraklarının Dili' başlıklı monografisinde 18-19. yüzyıllarda Başkurt şecere ve toplantı evraklarında kullanılan dilin fonetiği, söz varlığı ve grameri üzerinde durulur. İ. G. Galyautdinov'un yayımladığı Tadjetdin Yalsıgulov'a ait 'Tarihname-i Bulgar' başlıklı kitapta (1990), Tacettin Yalsıgulov'un eserinin Türkî kısmındaki bütün söz varlığının gramatikal incelemesi yapılmıştır. Eski Türk dili yadigarlarının verileri temelinde Başkurtçanın söz varlığının tarihsel gelişimi konusu Z. A. Habibullina'nın çalışmalarında da (2004, 2008) ele alınmıştır. Yazılı eserlerin dilinin incelenmesi sonucunda diller, Başkurtçanın göreceli olarak genç bir yazı dili olduğu yönündeki eski fikirlerini gözden geçirmişlerdir. İncelemelerin sonuçları, Başkurtçanın 20. yüzyıla kadar Ural-İdil Türkî yazı dilinin yerel bir varyantı olduğu kanaatine varmalarına neden olmuştur.

Böylece, çağdaş Türk halklarının dillerinin, eski Türk yazılı anıtlarının diliyle ilişkisi meselesi, tarihsel Türkolojinin bağımsız güncel bir konusu olmasına neden olmuş, onun derinlemesine çalışılması sistematik bir karakter kazanmıştır.

Кайнаklar

Литература

Азнабаев, А. М., Псянчин, В. Ш. (1983). *Историческая морфология башкирского языка* (Опыт сравнительно-исторического исследования). Уфа.

Айдаров, Г. (1959). О языке памятника Тоньюкук и его отношении к некоторым современным тюркским языкам. Автореф. дис... к. филол. н. Алма-Ата.

Айдаров, Г. (1961). Некоторые сходные слова памятника Тоньюкук и современного туркменского языка. *Изв. АН ТССР. Сер. обществ. наук.* №4. С. 73–76.

Асланов, В. И. (1972). «Дивану лугат-ит тюрк» М. Кашгари и азербайджанский язык. *Советская тюркология.* №1. С. 61–74.

Ахмеров, К. З. (1972). *Из истории башкирской письменности*. Уфа: Баширское книжное издательство.

Ахметов, М. А. (1978). *Глагол в языке орхоно-енисейских памятников*. Уфа: БГУ.

Ахметьянов, Р. Г. (1981). *Общая лексика духовной культуры народов Среднего Поволжья*. М.: Наука.

Ахметьянов, Р. Г. (1989). *Общая лексика материальной культуры народов Среднего Поволжья*. М.: Наука.

Аширалиев, К. (1969). Древние тюркские элементы в современных тюркских языках (на материале орхоно-енисейских памятников). Автореф. дис... к. филол. н. Фрунзе.

Баскаков, Н. А. (1960). *Тюркские языки*. М.: Наука.

Баскаков, Н. А. (1962). Введение в изучение тюркских языков. Изд. 1-е. М.: Высшая школа.

Баскаков, Н. А. (1970). Роль уйгуро-карлукского литературного языка караханидского государства в развитии литературных тюркских языков средневековья. *Советская тюркология.* №4. С. 13–17.

Батманов, И. А., Арагачи, З. Б., Бабушкин, Г. Ф. (1962). *Современная и древняя енисеика*. Фрунзе, С. 3.

Баязитова, Ф. С. (1982). *Древний пласт лексики мензелинского говора. Исследования по исторической диалектологии татарского языка*. Казань.

Боровков, А. К. (1963). *Лексика Среднеазатского тефсира XII–XIII вв.* М.

Галяутдинов, И. Г. (1990). «Тарих нама-и булгар» Таджетдина Ялсыгулова (Лингвистический анализ списков памятника. Грамматический очерк, лексика, сводный текст и перевод). Уфа.

Гараев, Т. Г. (1981). *Историко-лингвистический анализ древнетюркского лексического пласта в азербайджанских говорах на территории Грузинской ССР*. Автореф. дис... к. филол. н. Баку.

Гарипов, Т. М. (1979). Кыпчакские языки Урало-Поволжья. *Опыт синхронической и диахронической характеристики*. М.: Наука.

Гарипов, Т. М. (1972). Махмуд Кашгари и кыпчакские языки Урало-Поволжья. *Советская тюркология.* №1. С. 47–51.

Закиев, М. З. (1986). *Проблемы языка о происхождении волжских татар*. Казань. 304 с.

- Ибрагимова, Г. Д. (2002). Отношение башкирского языка к древнетюркским и старотюркским памятникам письменности (На материале имен числительных). Автореф. дис... к. филол. н. Уфа. 26 с.
- Исхакова, С. И. (1973). Древнетюркские элементы в народно-разговорном языке западносибирских татар. *Советская тюркология*. №6. С. 36–39.
- Ишбердин, Э. Ф., Халикова, Р. Х., Галяутдинов, И. Г. и др. (1989). *Очерки истории башкирского литературного языка*. М.: Наука.
- Ишбирзин, Э.Ф., Халикова Р.Х., Ғәләүәтдинов И.Ғ. (1993). *Башкорт әзәби теленең тарихы*. Өфө: Китап.
- Кайдаров, А. Т. (1969). К проблеме языковой преемственности древних и современных уйгуров. *Известия АН КазССР*, сер. обществ. №1. С. 45–50.
- Киекбаев, Дж. Г. (1996). *Основы исторической грамматики урало-алтайских языков*. Уфа: Китап. 368 с.
- Киекбаев, Ж. Ф. (1966). *Хәзерге башкорт теленең лексикаһы һәм фразеологияһы*. Өфө.
- Киекбаев, Ж. Ф. (1958). *Башкорт теленең фонетикаһы*. Өфө.
- Кондратьев, В. Г. (1967). Об отношении языка памятников тюркской рунической письменности к другим тюркским языкам. Филология и история тюркских народов. *Тюркологическая конференция в Ленинграде, 7–10 июня 1967 г.*: Тез. докл. . С. 3–9.
- Кулиева, К. Ф. (1989). Древнетюркский пласт кубинского и дербентского диалектов азербайджанского языка. Автореф. дис... к. филол. н. Баку. 26 с.
- Курьшжанов, А. К. (1972). Махмуд Кашгари о кыпчакском языке. *Советская тюркология*. №1. С. 52–60.
- Левин, Г. Г. (1997). Лексико-семантические параллели орхоно-тюркского и якутского языков (в сравнении с алтайским, хакасским, тувинским языками). Автореф. дис... к. филол. н. Якутск.
- Малов, С. Е. (1951). *Памятники древнетюркской письменности*. М.–Л.
- Мусаев, К. М. (1984). Лексикология тюркских языков. М.: Наука.
- Наджип, Э. Н. (1974). Сравнительный анализ текстов наманганского и каирского списков «Кутадгу билиг». *Советская тюркология*. №6. С. 85.
- Насипов, И. С. (1994). Древнетюркский пласт диалектной лексики мензелинского говора татарского языка. Автореф. дис... к. филол. н. Казань.
- Нуриева, А. Х. (1984). Семантические изменения древнетюркских слов в татарском языке. *Татарский язык: Лексика и грамматика. Семантика*. Казань.
- Халикова, Р. Х. (1990). Язык башкирских шежере и актов документов XVIII–XIX вв. М.
- Рагимов, М. Ш. (1972). «Дивану лугат-ит-тюрк» Махмуда Кашгари и древнетюркские элементы в диалектах и говорах азербайджанского языка. *Советская тюркология*. №1. С. 75–82.
- Рамазанова, Д. Б. (1978). Пермь татарлары сөйләше лексикасының Көнчыгыш төрки телләр белән уртақ моментлары. *Источниковедение и история тюркских языков*. Казань.
- Рахимова, Р. К. (1986). Из древнетюркского пласта кожевенной лексики татарского языка. *Исследования по лексике и грамматике татарского языка*. Казань, С. 57–70.

- Сапарова, Г. (1976). Некоторые заметки о взаимоотношениях туркменских диалектов и древнетюркской лексики. *Лингвистическая география, диалектология и история языка*. Ереван. С. 387–391.
- Севортян, Э. В. (1961). Современное состояние и некоторые вопросы исторического изучения тюркских языков в СССР. *Вопросы методов изучения истории тюркских языков*. Ашхабад, С. 141.
- Тагирзаде, А. Ш. (1983). Древнетюркский лексико-грамматический пласт в диалектах и говорах азербайджанского языка. Автореф. дис... к. филол. н. Баку.
- Тенишев, Э. Р. (1970). «Кутадгу билиг» и «Алтун ярук». *Советская тюркология*. №4. С. 30–31.
- Тенишев, Э. Р. (1976). О наддиалектном характере языка тюркских рунических памятников. *Turcologica*. К 70-летию акад. А.Н. Кононова. Л.
- Тенишев, Э. Р. (1973). Тюркская историческая диалектология и Махмуд Кашгарский. *Советская тюркология*. №6. С. 54–61.
- Хаков, Х. В. (1965). *Татар әдәби теле тарихы бунча очерклар*. Казан. 120 с.
- Хабибуллина, З. А. (2004). Лексика современного башкирского языка в сравнении с языком древнетюркских письменных памятников. Дисс... к. филол. н. Уфа. 194 с.
- Хабибуллина З.А. (2008). *Древнетюркские названия животного мира современного башкирского языка*. Уфа: Изд-во БГПУ. 152 с.
- Халикова, Р. Х. (1990). *Язык башкирских шежере и актов документов XVIII–XIX вв.* М.: Наука, 200 с.
- Хисамитдинова, Ф. Г. (1980). Консонантные сочетания башкирского языка типа “сонорный + глухой смычный” в историческом освещении. Автореф. дис... к. филол. н. Уфа.
- Хисамитдинова, Ф. Г. (1989). История башкирского языка. *Материалы по исторической фонетике: учеб. пособие*. Уфа.
- Хыдыров, М. Н. (1970). Отношение туркменского языка к языку «Кутадгу билиг». *Советская тюркология*. №4. С. 40–41.
- Щербак, А. М. (1970). Енисейские рунические надписи. К истории открытия и изучения. *Тюркологический сборник*. М. С. 111–134.
- Щербак, А. М. (1970). О фонетических особенностях “Кутадгу билиг” и древнеуйгурском консонантизме. *Советская тюркология*. №4. С. 22–28.
- Radloff, W. (1897). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. Neue Folge.

